

ВІДГУК

офіційного опонента

начальника кафедри іноземних мов Національної академії
Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,
доктора педагогічних наук, професора **БЛОЩИНСЬКОГО Ігоря Григоровича**
на дисертаційне дослідження **Ці Кунь** на тему:
**«Формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»
лідерських якостей засобами неформальної освіти»,**
подане до захисту в разову спеціалізовану вчену раду
Національного університету біоресурсів і природокористування України
на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

Актуальність обраної проблематики виконаної роботи та її зв'язок з науковими програмами, планами, темами

Дисертацію Ці Кунь присвячено актуальному педагогічному завданню – цілеспрямованому формуванню лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» засобами неформальної освіти. Актуальність обраної теми не викликає сумнівів: в умовах стрімких соціальних трансформацій, цифровізації суспільства та зростаючих вимог ринку праці до особистісних і управлінських компетентностей випускників закладів вищої освіти проблема розвитку лідерського потенціалу студентської молоді набуває особливого теоретичного й практичного значення. Попри те, традиційна формальна освіта, зорієнтована переважно на засвоєння фахових знань і умінь, не забезпечує достатніх умов для цілеспрямованого формування зазначених якостей. Водночас потенціал неформальної освіти як інструменту формування лідерських якостей залишається в українській педагогічній науці недостатньо дослідженим, що визначає наукову доцільність представленої роботи.

Саме тому актуалізується роль неформальної освіти як гнучкого, особистісно орієнтованого простору, що доповнює формальну підготовку і створює сприятливі умови для розвитку лідерського потенціалу здобувачів освітнього ступеня «бакалавр».

Тема дисертації є актуальною з огляду на кілька взаємопов'язаних чинників. По-перше, сучасний ринок праці висуває підвищені вимоги до лідерських якостей фахівців із вищою освітою – ініціативності, відповідальності, здатності до командної роботи та прийняття рішень в умовах невизначеності. По-друге, традиційна формальна освіта не забезпечує достатнього простору для цілеспрямованого розвитку зазначених якостей, що актуалізує пошук додаткових педагогічних інструментів. По-третє, неформальна освіта, визнана Законом України «Про освіту» (2017) як рівноправна складова освітньої системи, досі недостатньо концептуалізована в контексті формування лідерського потенціалу бакалаврів.

Дослідження виконано відповідно до пріоритетних напрямів розвитку педагогічної науки в Україні, визначених Національною стратегією розвитку освіти на 2022–2032 роки,

Законом України «Про освіту» (2017) в частині визнання неформальної освіти та Концепцією розвитку громадянського суспільства. Тема узгоджується з науково-дослідними темами кафедр університетів-співвиконавців та відповідає завданням Нової української школи щодо формування компетентної, ініціативної та соціально відповідальної особистості.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Наукові положення дисертації загалом спираються на широку теоретичну базу: авторка аналізує праці вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі педагогіки, психології лідерства та теорії неформальної освіти, систематизує наявні підходи до визначення лідерських якостей і засобів їх формування. Авторські дефініції ключових понять – «засоби неформальної освіти», «інтерактивно-цифрові», «імітаційно-гейміфіковані», «соціокультурні» та «наставницько-рефлексивні» засоби – сформульовано на основі порівняльного аналізу існуючих концепцій, що надає їм теоретичної вмотивованості. Структура роботи відзначається логічною продуманістю, збалансованістю складових частин і підпорядкована реалізації основних завдань, що сприяло досягненню поставленої мети.

Емпіричне підґрунтя висновків є достатнім: педагогічний експеримент охоплює 539 здобувачів із трьох закладів вищої освіти (Національний університет біоресурсів і природокористування України, Бердянський державний педагогічний університет, Вищий навчальний заклад «Університет імені Альфреда Нобеля»), застосовано діагностичний інструментарій за п'ятьма критеріями, а для перевірки статистичної значущості результатів використано λ -критерій Колмогорова-Смирнова.

Практичні рекомендації, сформульовані у роботі, є конкретними й методично розробленими: авторка пропонує систему заходів, вправ і форм роботи в межах кожної з чотирьох педагогічних умов, розробляє онлайн-майданчик «ЛідерVibe» та матрицю відповідності умов показникам лідерських якостей. Загалом рекомендації є практичними для впровадження в освітню практику закладів вищої освіти, однак потребують подальшої верифікації в ширшому дослідницькому контексті.

Оцінка змісту дисертації та її завершеності у цілому

Дисертація Ці Кунь за своїм змістом повною мірою відповідає Стандарту вищої освіти за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Ця дисертація представляє собою завершену наукову працю, яка підтверджує наявність особистого внеску здобувачки в науковий напрям педагогічних наук, галузь 01 «Освіта/Педагогіка», спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки».

Матеріал подано в класичному стилі, використовуючи загальноприйнятну термінологію. Дисертація включає анотацію, вступ, три розділи, висновки до кожного розділу, загальні

висновки, список використаних джерел (337 найменувань, з них 128 іноземною мовою), додатки. Загальний обсяг дисертації становить 422 сторінки.

Вступ відповідає стандартній структурі дисертаційного дослідження і містить усі обов'язкові складники: актуальність, суперечності, тему, зв'язок з науковими програмами, об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методи, теоретико-методологічну основу, наукову новизну, практичне значення, експериментальну базу, апробацію, публікації, структуру роботи. Логіка викладу загалом дотримана – від обґрунтування актуальності до конкретизації наукового внеску.

Об'єкт і предмет сформульовано коректно, між ними є логічний зв'язок. Предмет звужує об'єкт через конкретизацію педагогічних умов і засобів неформальної освіти – це методологічно правильно. Мета загалом відповідає предмету, і містить два акценти – «наукове обґрунтування» і «експериментальна перевірка» – що відповідає повноцінному дисертаційному дослідженню. Гіпотеза є розгорнутою і перераховує всі чотири педагогічні умови, що планується перевіряти. Це позитивно з точки зору прозорості дослідницького задуму. Шість завдань загалом охоплюють логіку дослідження від теоретичного аналізу до експериментальної перевірки. Методологічна основа охоплює дев'ять підходів: системний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний, акмеологічний, інтерактивно-технологічний, рефлексивний, соціокультурний, гейміфікований. До кожного підходу наведено по 5–10 імен авторів. Розділ «наукова новизна» є одним із найбільш детально опрацьованих у вступі: чітко структуровано за рубриками «вперше», «уточнено», «подальшого розвитку набули». Практичне значення розкрито докладно і конкретно: програма онлайн-клубу «ЛідерVibe», сценарії ігор, тренінгові формати, впровадження у трьох закладах. Це суттєва перевага вступу. Вступ демонструє широку обізнаність авторки з вітчизняною та зарубіжною науковою літературою – список джерел (337 найменувань, 128 іноземних) свідчить про серйозну дослідницьку роботу. Нормативно-правова база підібрана системно і вмотивовано. Компонентна структура лідерських якостей (5 компонентів) та типологія засобів неформальної освіти (4 типи) є оригінальними авторськими конструктами. Практичне значення підкріплене реальними актами впровадження у трьох закладах вищої освіти.

Перший розділ «Теоретичні засади формування у здобувачів освітнього ступеня «Бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти» охоплює три підрозділи: наукові підходи до лідерства (1.1), сутність і структура лідерських якостей бакалаврів (1.2), формування лідерських якостей у педагогічному дискурсі (1.3). Логічна послідовність загалом дотримана – від загального (феномени лідера і лідерства) до конкретного (структура якостей та їх формування у різних напрямках підготовки). Розділ свідчить про широку обізнаність автора з вітчизняною та зарубіжною науковою літературою і містить оригінальні авторські конструкти.

Підрозділ 1.1 «Наукові підходи до лідерства» охоплює 10 підходів (особистісний, когнітивний, поведінковий, ситуаційний, трансформаційний, транзакційний, харизматичний, культурологічний, гендерний, системний), кожен проілюстровано конкретними авторами та визначеннями. Табл. 1.2 є зручним і якісно виконаним узагальнювальним елементом.

Підрозділ 1.2 «Сутність і структура лідерських якостей бакалаврів» – це найсильніший підрозділ розділу. Авторка здійснює послідовний аналіз: «якість» → «лідерські якості» → «лідерські якості бакалаврів» → структура. Табл. 1.3, 1.4, 1.5 є цінними систематизаціями. Авторська п'ятикомпонентна структура (ціннісно-світоглядний, цілеспрямовано-вольовий, когнітивно-креативний, емоційно-комунікативний, особистісно-саморегуляційний) є оригінальним науковим внеском.

Значний обсяг опрацьованої літератури у підрозділі 1.3 «Формування лідерських якостей у педагогічному дискурсі» з семи напрямів підготовки є безперечною перевагою. Табл. 1.7 є корисним узагальненням. Авторське визначення поняття «формування лідерських якостей бакалаврів» є оригінальним і логічно вибудованим.

Розділ демонструє широку і глибоку джерельну базу, з яких значна частина – іноземні джерела. Авторська п'ятикомпонентна структура лідерських якостей є концептуально продуманою і відрізняється від наявних аналогів. Табл. 1.2, 1.4, 1.6, 1.7 є якісними систематизаційними інструментами. Критичний аналіз зарубіжних класифікацій (Гуттерман, Максвелл, модель Big Five) із виявленням їхніх недоліків свідчить про самостійне наукове мислення. Розділ має міцну теоретичну основу та оригінальні авторські конструкції (структура якостей, авторські визначення).

Другий розділ «Педагогічні засади формування лідерських якостей засобами неформальної освіти» є концептуальним ядром роботи. За обсягом і тематичним охопленням розділ є найбільш насиченим у роботі. Структурно він складається з трьох підрозділів: засоби неформальної освіти (2.1); методологічні підходи та принципи (2.2); педагогічні умови (2.3). Логіка побудови в цілому зрозуміла й послідовна. Авторка класифікує засоби неформальної освіти, обґрунтовує дев'ять методологічних підходів і відповідні принципи, а також визначає чотири педагогічні умови на основі експертного оцінювання. Цінними структурними елементами є таблиця груп засобів (табл. 2.2), зведена таблиця методологічних підходів (табл. 2.3) та матриця відповідності педагогічних умов показникам лідерських якостей (рис. 2.1). Водночас окремі методологічні рішення потребують додаткового обґрунтування, про що йтиметься у розділі зауважень.

Цей розділ демонструє чимало позитивних аспектів. По-перше, авторка самостійно виробляє оригінальні дефініції для чотирьох груп засобів неформальної освіти, і ці визначення є логічно структурованими та придатними для операціоналізації, тобто переведення абстрактних теоретичних понять (концептів) у конкретні, вимірні показники (індикатори)

для проведення дослідження. По-друге, класифікація засобів на чотири групи є педагогічно зрозумілою і практично орієнтованою – табл. 2.2 є зручним і наочним узагальненням. По-третє, процедура відбору педагогічних умов через експертне оцінювання – попри методологічні прогалини – є правильним методологічним кроком, який засвідчує прагнення авторки до верифікації власних рішень. По-четверте, матриця відповідності педагогічних умов показникам лідерських якостей (рис. 2.1) є цінним структурним елементом, що забезпечує наочний зв'язок між теоретичними конструктами та практичними інструментами. По-п'яте, відповідність другої, третьої та четвертої педагогічних умов чотирьом визначеним групам засобів є логічно послідовною і свідчить про продуману архітектуру розділу.

Третій розділ «Емпіричне дослідження формування у здобувачів освітнього ступеня «Бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти» є найбільш об'ємним і практично значущим у структурі дисертації (с. 170–266, майже 100 сторінок). Він охоплює чотири логічно пов'язаних підрозділів: методику та організацію дослідження (3.1), діагностику рівнів сформованості (3.2), упровадження педагогічних умов (3.3) та порівняльний аналіз результатів (3.4).

Розділ містить значний обсяг фактичного матеріалу: 39 таблиць, 25 рисунків, докладний опис авторських діагностичних методик, детальний опис програми онлайн-клубу «ЛідерVibe» з 15 засідань. Структурно розділ дотримується логіки педагогічного експерименту: пілотне дослідження → констатувальний етап → формувальний етап → контрольний зріз → статистична верифікація.

Розділ написано грамотно, академічним стилем, із загалом коректним використанням педагогічної термінології. Авторка демонструє широку орієнтацію у практичних формах неформальної освіти та здатність до системного конструювання освітнього середовища. Онлайн-клуб «ЛідерVibe» є оригінальною авторською розробкою, яка відображає сучасні тенденції в молодіжній педагогіці.

Цей розділ має низку безперечних переваг:

– Оригінальність авторського продукту. Онлайн-клуб «ЛідерVibe» є цілісним, методично продуманим освітнім середовищем із сучасним дизайном, актуальним для молодіжної аудиторії. Назва, теми засідань, формат – все це свідчить про творчий підхід авторки.

– Охоплення всіх компонентів структури. Табл. 3.27 наочно демонструє відповідність тем засідань усім 15 лідерським якостям, що свідчить про системність програми.

– Широкий діагностичний інструментарій. Поєднання авторських та адаптованих валідованих методик для комплексного вимірювання 15 показників є суттєвою перевагою дослідження.

– Три бази дослідження. Залучення трьох закладів вищої освіти різного профілю (НУБіП України, БДПУ, Університет імені Альфреда Нобеля) підвищує узагальнюваність результатів.

– Чіткий зв'язок між педагогічними умовами і засобами. Авторка послідовно демонструє, як кожна педагогічна умова реалізується через конкретні засоби і заходи в рамках клубу.

– Детально розроблені рефлексивні матеріали. Табл. 3.28 з переліком рефлексивних питань для менторських груп є методично цінним інструментом, придатним до практичного використання.

Висновки дисертації (с. 267–275) структуровані відповідно до логіки дослідження і охоплюють шість основних пунктів, що відповідають задачам, визначеним у вступі. Обсяг – дев'ять сторінок – є прийнятним для роботи такого масштабу. Загалом, висновки написані зрозумілою науковою мовою, містять конкретні кількісні показники експерименту та окреслюють перспективи подальших досліджень.

Незважаючи на деякі огріхи, висновки мають кілька безперечно позитивних рис. По-перше, конкретні кількісні показники (відсотки до/після, склад вибірки, назви ЗВО та спеціальностей) свідчать про реально проведену дослідницьку роботу, яка є основою дисертації. По-друге, структурована подача відповідає загальній логіці дослідження і не порушує внутрішньої хронології. По-третє, онлайн-клуб «ЛідерVibe» є оригінальним авторським продуктом, який може мати практичну цінність для педагогічної спільноти. По-четверте, напрями подальших досліджень, хоч і стислі, є тематично доречними.

Наукова новизна та достовірність наукових положень, обґрунтованих за результатами

Наукова новизна дисертаційного дослідження визначається сукупністю теоретичних і практичних результатів, отриманих авторкою.

Вперше визначено та обґрунтовано чотири групи засобів неформальної освіти, що сприяють формуванню лідерських якостей здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»: інтерактивно-цифрові, імітаційно-гейміфіковані, соціокультурні та наставницько-рефлексивні; розроблено структуру лідерських якостей бакалаврів, що охоплює п'ять компонентів: ціннісно-світоглядний, цілеспрямовано-вольовий, когнітивно-креативний, емоційно-комунікативний та особистісно-саморегуляційний; визначено та верифіковано через експертне оцінювання чотири педагогічні умови формування лідерських якостей засобами неформальної освіти.

Уточнено зміст і співвідношення понять «засоби освіти» та «засоби неформальної освіти»; систематизовано методологічні підходи до формування лідерських якостей у контексті позааудиторної діяльності.

Подальшого розвитку набули концептуальні засади застосування неформальної освіти у вищій школі України; підходи до діагностики сформованості лідерських якостей студентів бакалаврського рівня.

Значення отриманих дослідницьких результатів для науки і практики освітньої діяльності

Теоретичне значення дисертації полягає у збагаченні понятійно-категоріального апарату педагогічної науки авторськими дефініціями засобів неформальної освіти та їх груп; розробленні структурно-компонентної моделі лідерських якостей бакалаврів; систематизації методологічних засад формування лідерських якостей у позааудиторній діяльності.

Практичне значення визначається розробленням та апробацією інтерактивного онлайн-майданчика лідерського спрямування, системи імітаційно-гейміфікованих вправ і ситуацій, програми соціокультурних освітніх заходів та наставницько-рефлексивних практик. Запропоновані матеріали можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти у позааудиторній роботі зі студентами бакалаврського рівня незалежно від галузі підготовки.

Повнота висвітлення основних наукових результатів у публікаціях

Основні наукові результати дисертаційного дослідження Ці Кунь висвітлено у 11 публікаціях, що в цілому відповідає вимогам до робіт на здобуття ступеня доктора філософії. Теоретичні положення, авторські концептуальні конструкти та результати педагогічного експерименту відображено у 4 статтях, опублікованих у фахових наукових виданнях України з педагогічних наук, одна з яких є одноосібною, що засвідчує здатність авторки до самостійного наукового пошуку. Зазначені статті розкривають ключові аспекти дисертації: сутність і класифікацію засобів неформальної освіти, методологічні засади формування лідерських якостей бакалаврів, обґрунтування педагогічних умов та результати їх експериментальної перевірки.

Апробацію результатів дослідження здійснено через участь у наукових конференціях різного рівня, що підтверджується 7 публікаціями тез доповідей. Це свідчить про активну участь авторки в науковому дискурсі та своєчасне оприлюднення проміжних результатів роботи. Водночас слід зазначити, що серед фахових публікацій відсутні статті у виданнях, що індексуються в міжнародних наукометричних базах даних Scopus або Web of Science, що дещо обмежує міжнародну видимість отриманих результатів і може розглядатися як напрям подальшої публікаційної активності авторки.

Відсутність (наявність) порушень академічної доброчесності

Після аналізу звіту про подібність, отриманого в результаті перевірки дисертації на текстові співпадіння, можна стверджувати, що дисертація Ці Кунь є продуктом її власних досліджень і не містить слідів фальсифікації, компіляції, фабрикації, плагіату та запозичень.

Використані ідеї, результати та тексти інших авторів супроводжуються відповідними посиланнями на джерело.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

1. «Гендерна чутливість» як показник потребує більшого обґрунтування. Включення «гендерної чутливості» до ціннісно-світоглядного компоненту є нестандартним і потенційно дискусійним рішенням. У вступі дисертації заявлено, що вона присвячена педагогічним умовам у ЗВО, і важливо пояснити, чому саме гендерна чутливість, а не, наприклад, полікультурна або громадянська, є окремим показником лідерських якостей бакалавра. Було б доцільно дати коротке теоретичне обґрунтування необхідності гендерної чутливості саме як лідерської якості в контексті сучасної вищої освіти.

2. У підрозділі 2.2 «гейміфікований підхід» описується поряд із системним, аксіологічним та акмеологічним, тобто як методологічний принцип того самого рівня. Однак гейміфікація є дидактичним інструментом або технологічним прийомом, а не методологічним підходом. У самому підрозділі 2.1 авторка розглядає гейміфікацію як складову «імітаційно-гейміфікованих засобів», що суперечить її статусу «підходу» у підрозділі 2.2. Вважаємо, було б логічніше також перенести гейміфікацію з рівня методологічного підходу на рівень методичного принципу або технологічного засобу, зберігши послідовність між підрозділами 2.1 і 2.2.

3. Авторка зазначає, що залучила 45 викладачів і запропонувала оцінити умови за трьома критеріями за 5-бальною шкалою. Проте не вказано: яким чином забезпечувалася компетентність експертів (стаж, науковий ступінь, досвід роботи з неформальною освітою), яким був інструментарій (анкета, онлайн-форма), чи перевірялася узгодженість думок експертів (наприклад, через коефіцієнт конкордації Кендалла), та яким є рівень надійності отриманих результатів.

4. Пілотний експеримент позиціонований некоректно. Відповідно до вступу та розділу 1, вибірка у 539 осіб є «пілотним», а не основним дослідженням. Традиційно пілотне дослідження охоплює 5–15 % від основної вибірки. Те, що авторка сама цитує: «пілотне дослідження проводиться у меншому масштабі», – суперечить описаній процедурі. На нашу думку, фактично проведено повноцінне констатувальне дослідження, а не пілот, тому було б доцільно перейменувати підрозділ 3.1.2 на «Попередній констатувальний зріз» або «Первинна діагностика» і уточнити його функцію в структурі дослідження.

5. Відсутність обґрунтування вибору методики для «командності». Тест DISC застосовується для вимірювання «командності» через шкалу «вплив – комунікабельність». Однак DISC є інструментом визначення стилю поведінки, а не командності як такої. Вибір саме цієї шкали потребує теоретичного обґрунтування, якого в тексті не надано. Доцільно було б додати обґрунтування релевантності шкали DISC для вимірювання командності,

або розглянути альтернативні методики (наприклад, методику діагностики групових ролей Белбіна).

6. Дослідження виглядало б більш завершеним, якби авторка подала узагальнений блок практичних рекомендацій для викладачів закладів вищої освіти щодо використання форм, методів та освітніх ресурсів неформальної освіти, орієнтованих на формування лідерських якостей у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр». Також доцільним могло б бути окреме окреслення рекомендацій для самих студентів щодо розвитку власного лідерського потенціалу та активного використання можливостей неформальної освіти у процесі особистісного і професійного становлення.

Загальний висновок

Дисертація Ці Кунь на тему: «Формування у здобувачів освітнього ступеня «бакалавр» лідерських якостей засобами неформальної освіти» виконана на високому науковому рівні, не порушує принципів академічної доброчесності та є закінченим науковим дослідженням, сукупність її теоретичних та практичних результатів вирішує поставлене наукове завдання, що має істотне значення для галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка». За актуальністю, глибиною наукових досліджень, рівнем наукової новизни та практичного значення дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Ці Кунь заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Офіційний опонент начальник кафедри іноземних мов Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, доктор педагогічних наук, професор Ігор БЛОЩИНСЬКИЙ